

Bia hangjai

BIA HANGJA. AZ ERŐSZAK IRODALMI ÉS NYELVELMÉLETI REPREZENTÁCIÓI, SZERK. BALOGH GERGŐ
– PATAKI VIKTOR

Az immáron több mint egy évtizedes hagyománnyal rendelkező (s az utóbbi években már tárgykörükben is homogén vizsgálati fókuszú) egri irodalomtudományos tanácskozásokhoz szorosan kapcsolódó, legutóbbi, Balogh Gergő és Pataki Viktor által szerkesztett tanulmánykötet strukturális és tematikai alapját a 2019 májusában megrendezett *Erőszak az irodalomban* című konferenciának az erőszak mibenlétét irodalmi és nyelvelméleti irányból kérdező vizsgálódásai adják. Már a tanulmánykötet címadását, paratextuális szerkezetét is az erőszak fenomenjának történeti pozicionáltsága szervezi, hiszen – ahogyan a gyűjtemény előszavában is megjelenik – a nyugati kultúrkör eszmetörténetének és kulturális alapzatának alapot adó két (klasszikus antikvitás: görög és római kultúra, judeo-kereszténység) tartópillére közül az egyik horizontjában helyezi el a cím birtokos szerkezetének első lexémáját. E terminus (Bia / Bía = aki a görög mitológiában az erő, az erőszak és a nyers energia perszónifikációjaként áll elő, a Titánok elleni harcban Zeusz segítője és Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusz* című tragédiájának egyik központi figurája) jelentésmezeje, mitológiához kötöttsége (sőt: érdekes lehet idehozni a mitológia funkcióját is mint olyan diszkurzív szerkezetet, amelynek alapvető „feladata” valamiféle alap, történeti bázis verifikációja; itt éppen az erőszaknak mint ilyen alapnak a tételezéseként) az erőszakhoz, az erőhöz kapcsolódva identifikálja egyszerre a kötet tematikai és történeti dimenzióit. A címszerkezet birtokviszonyának (tehát: Bia *hangjának*) második eleme egyfelől, szinte magától értetődő módon utal a fentebb említett tragédiában betöltött hangképzés kardinalitására (az Erő/Bia egyfajta kijelölő és végrehajtó funkcióval rendelkezik a *Leláncolt Prométheusz* kezdő strófaiban: az előszó szerint ez éppen a végrehajtó hatalmi instancia erőszakosságának antik mintáit írja bele az erőszak és hatalom nehezen stabilizálható viszonyába), másfelől viszont a tanulmánykötet egyes szövegeire vonatkoztatva akár elképzelhető egy olyan megfeleltetés is, amely a hangot, az erőszak hangját (vagy pontosabb lenne: hangokat, hangjait) a tanulmányok hangjaként interpretálja. Ennyiben ezek az értekezések (mint Bia hangja/hangjai) azáltal, hogy az erőszak fenomenjának, történeti, irodalmi, elméleti, filozófiai aspektusait vizsgálják (sőt: akár teszik kritika tárgyává, és mint Benjamin híres szövege óta tudvalevő, a kritika is rendelkezik erőszakos aspektusokkal, mivel alapvető funkcióját a *krinein* fogalom szétválasztó, elválasztó, és ezért tárgyát kritikus státuszba juttató dimenziói adják), ezért maguk is valamiféleképpen az erőszak rendszerében mozogva végzik értelmező eljárásaikat. Az alcím és a tanulmánykötet legfontosabb aspektusait két terminusba sűríti: amennyiben *Az erőszak irodalmi és nyelvelméleti reprezentációi*. A kiegészítő, mégis a kötet tematikai dimenziójában orientáló címválasztás az erőszak irodalmi és nyelvelméleti aspektusainak vizsgálatát vetíti elő. Ugyanakkor fontos lehet azt is megjegyezni, hogy a „reprezentáció[i]” fogalom e szerkezetben kissé félre is képes vezetni a befogadót, miként a tanulmánykötet szövegeinek jelentősége éppen abban áll, hogy az erőszak jelenségét nem csupán

puszta reprezentációként, valamilyen erőszakos aktus szemiózisaiként interpretálják, hanem az erőszak nyelvi működésétől, a poétikai-retorikai eljárásoktól, sőt a nyelvtől magától is elválaszthatatlanként tételezik.

A címszerkezet erőszakhoz kapcsolt aspektusain túl a tanulmánykötet borítója (mely Pataki Viktor keze munkáját dicséri), annak vizuális és képnyelvi megformáltsága is fontos adalékokkal szolgál(hat) az erőszak fenomenjának értelmezéséhez. Egyrészt, és talán legkézenfekvőbbben azáltal szól hozzá az erőszakról folytatott (szintén az erőszak potenciáljával rendelkező) diskurzus alakulástörténetéhez, értelmezésmódjainak dimenzióihoz, hogy mint vizuális médium a prezentált valóságának központi pozíciójába emel egy olyan, jellemzően az erőszak fizioológiájához köthető mozzanatot, amely (ugyan lehet, hogy csak illusztratív funkciót betöltve), de kiegészítő, reflektáló viszonyt (nyelvi és nem-nyelvi mediális mezők közötti korrelációként) képes a tanulmánykötet szövegeinek tematikus és elméleti rendszerével létesíteni. Vagyis: az ökölbe szorított kéz reprezentációja, képi megalkotottsága egyfajta nem-nyelvi pozícióból indít(hat) útjára egy (más fókuszokkal is rendelkező) diskurzust, vagy nyit(hat) fel éppen a tanulmányok által kevésbé érintett teoretikus, kulturális, politikai viszonyokat/aspektusokat. Másrészt viszont, ha a borító képi konstrukcióját, nem-nyelvi reprezentációját nem csupán az erőszak kitüntetett fizioológiai lenyomataként, egyénítő karakterjellemzőjeként értjük, akkor az igen érdekes, a kötet tematikájával valamiféle additív viszonyt létesítő, sőt a címszerkezet materialitásába is beleavatkozó, annak konstruáltságára, megjelenítésmódjára is hatással levő elemként tárul fel. Ennyiben az összeszorított kéz megjelenítése (a kéz csupaszságával és fény-árnyék játékával) az erőszak kultúrtörténeti dimenzióiban összekapcsolhatóvá válik egy olyan, szintén az erőszakot primer módon megjelenítő filmnyelvi médium termékével, mint amilyen James Mangold *The Wolverine* című egész estés kalandfilmje (magyar címverziója: *A farkas*.) Erre az összekapcsolhatóságra (mely összekapcsolásnak korántsem öncélú elvek szerint szerveződő aspektusai vannak) bizonyítéku szolgálhatnak a következő attribútumok: a 2013-ban megjelenő és mozikba kerülő film borítóját szintén (e kötet borítójával összevetve) a filmnyelv atmoszférateremtő potenciálját és milyenségét előállító homályosság, füst, a látás megakadásának és nehézkességének kódjai szervezik, a háttér valamiképpen a pusztulást, a felbomlást vizionáló posztapokaliptikus történet rendszereként értelmeződik, az ökölbeszorított kéz alatti homályos szféra a pengék látenciját, jelenlétének lehetőségét vetíti elő, sőt: a pengék az egész borítóterv és kitüntetetten a tipográfiai elemek materialitását is megváltoztató eredőkként tűnnek fel, olyan roncsoló eszközökként, amelyek az erőszak potenciálját és működését felmutatva a szöveg anyagiségének rendszerét is meghatározzák: a pengék roncsolják, belevágnak, megrongálják a borító nyelvi elemeit is. Továbbá: amellett, hogy erre az összekapcsolásra/összekapcsolhatóságra több bizonyíték is egyidejűleg kínálkozik, egy kifejezetten jelentős tematikai/horizontbeli előnye és nyeresége is lehet a filmművészet[?] összevetésnek. Mégpedig az, hogy a borítókép reprezentációs szerkezete egyébként a kötet fókuszáltságából eliminált szférát is képessé válik megszólaltatni és szó szerint leképezni, mégpedig azáltal, hogy a popkulturális ösztermelés dimenzióit hozzákapcsolja az erőszak diskurzusának alakulástörténetéhez. Vagyis a kötet szépirodalmi és elméleti aspektusai mellé felsorakoztat egy azoktól eltérő fókuszú vizsgálati irányvonalat, és rámutat arra, hogy a tanulmánykötet által felvetett szempontokon

kívül a kultúra más szegmenseiben is érdekes, további vizsgálatok folytathatók le az erőszak jelenségéről, mibenlétének kérdéséről.

A tanulmánygyűjtemény első, az erőszak fenoménjának elméleti, s annak leginkább a filozófia- és eszmetörténeti koordinátái között pozicionálódó perspektíváinak feltárását mozgósító blokkjában olyan teoretikai fókuszaltságú textusok alkotják az értelmezői horizont komplexitását, amelyek „az intézményesség, a hagyomány, a performativitás és az affektivitás” erőszakhoz kapcsolódó, összetett viszonyrendszerét explikálják, teszik észlelhetővé. E teoretikai irányozottságú egység első, indító – *Kánon és befolyás / Az irodalmi autoritás kérdéséhez* című – szövegének bázisát a Kulcsár Szabó Ernő által felvázolt, a kánoni létmód és az irodalom összefüggéseit, kölcsönös meghatározottságukat és egymásra utaltságukat az erőszak jelenségének korrelációjában kifejtő koncepciói adják. A kánon szükségszerű konstitúciójának [antidemokratizmusának], vagyis egyfajta autopoietikus szerveződésmódjának kritikáját [vagy éppen a kánon[ok] megléte elvi tagadásának, felnyitásának, az irodalmi mezőn túlról megfogalmazott eszmeáralmlatok és társadalomjobbító, az igazságosság és egalitarianizmus ideológiai impetusát működésbe hozó elgondolások kánonújrarendező potencialitását] színre vivő kánonkritikai eldönthetlenségeken, paradoxokon túl, a kánoni „rang” megítélése – a tanulmány érvrendszere szerint – kettős kódoltságú. Ugyan, miként azt Kulcsár Szabó állítása a kánon létmódjának konfiguratív mozgására utalva feltárja: „különösebb szakmai kockázat nélkül állítható, hogy a kánont olyan ösztörténés állítja elő, amelynek fölrendelt, azaz a történést »vezérlő« szubjektuma megnevezhetetlen”, mégis annyi könnyedén belátható, hogy e kanonicitásról, a kanonikusság státuszáról a mindenkori végső instancia, a recepciótörténés értelmezői processzusai döntenek. Azonban hogy melyek azok a belső, hatástörténeti mozgások, melyek a kanonikus rangra emelkedésnek kiváltó, kifejezetten a poétikai-retorikai tényezőinek, esztétikai minőségeinek, hatástörténeti viselkedésének okai, az a mindenkori irodalomtudomány kizárólagosan szakmai elbírálásának jog- és érvényességi köréhez tartozik. Az így egymás mellett, paralel módon meglévő, különféle erővonalakat, korrelációkat és eltéréseket felmutató, *műveltségi* és *akadémiai* kánonok az erőszak [magának a kánonnak az irodalom mibenlétére hatással lévő moduszán túl] különféle formakészletének aktivitására, működésére utaltan léteznek. Kulcsár Szabó Ernő – a magyar és nemzetközi irodalom hatástörténeti mozgásait egyaránt felfejtő – írása végső soron egyszerre a műveltségi kánonra ható erőszak formáit [a piaci logika érvényre jutását, a mediális közvetítettség deformáló, szintén a csereüzlet rendszeréhez kapcsolódó működésmódját, az oktatás és a társadalom struktúráinak, eljárásainak megváltoztatására törő eszmerendszereket, valamint magának a tudománynak néha valamiféle „humán küldetés történeti koordinátáinak” megfelelő, diszfunkcionális eljárásait] tárja fel, majd az irodalomtudomány illetékességi körébe tartozó, a „jelentésképződés gondozásának” feladatától eltávolított ideológiai erőszaktevések mintázatait rögzíti. Sőt, azon túl, hogy a tanulmány amellett [is] sorakoztat fel érveket és példákat, hogy e két irodalmi mező között milyen feszültségek, erőszakos eljárások konstituálódhatnak, kijelenti, hogy az „irodalmi élet ágensei” közül bármely, az irodalom szűken vett játéktérének külsődlegességéből érkező erőszakos képződmény, még ha a kánonképződésben aktív szerepet is vállalhat, stabilizálhat és rögzíthet pozíciókat,

akkor sem beszélhetünk tulajdonképpeni áldozatokról, hanem csupán szövegek olyan „tartományokba”, övezetekbe való kerüléséről, ahol semelyik irodalmi alkotás „elől sincs elzárva a recepció nyitottságába való visszatérés”.

E blokk második – Simon Attila által, *Megrendülés / Affektivitás, nyelvi erő és erőszak Pszeudo-Longinosznál* címen jegyzett – tanulmánya Pszeudo-Longinosz *A fenségéről* című nyelvi-retorikai kérdésirányultságú textusában megjelenő, a fenséges komplex hatásának affektív oldalához hozzátartozó ekléxisz terminusát teszi meg elemzésének tárgyául. A fogalom etimológiai bázisának, és mint *nomen actionis*okként vagy különféle hatásokat kieszközölő elemekként az ógörögök szövegekben (Homérosz *Iliász*ában, *Odüsszeiá*jában, Aiszkhülösöz *Perzsákjában*, Euripidész *Hippolitosz*ában, *Médeiá*jában, Arisztophanész *Békákjában*) való előfordulásainak felfedését követően az értekezés rövid fogalomtörténeti vizsgálódás (Gorgiasz, Platón, Arisztotelész) után Pszeudo-Longinosz szövegében a terminus előfordulási helyeinek, kontextusainak, problémahalmazainak interpretációját végzi el. Mindenekelőtt azonban Simon Attila szövege fontosnak véli azt a koncepcionális teret felrajzolni, melyben a fenséges hatást elérő fogalmi struktúra elhelyezkedik, sőt: ugyan kijelenti, hogy a hatásprocesszus alapvetően duális szerkezetet feltételez (egy – Gumbrecht terminológiája szerint – nem-hermeneutikai oldalt, mely az elragadás, az abszorpció és az erőszakosság aspektusait villantja fel, valamint egy hermeneutikai oldalt, mely a kognícióval, a megértés/értelmezés kitaróbb temporalitásával mutat egyezőséget), a dolgozat kizárólag a terminus affekcióhoz kötött, a nyelv politikai dimenzióit idevonó, nyelvészeti szakszóval: szupraszegmentális horizontját kívánja szövegelemzése tárgyává tenni. Példaként hozza fel az értelmezés azokat a helyeket, ahol Pszeudo-Longinosz a „szövegek megrendítő erejét” az erőhöz, az erőszakhoz és a hatalom működésmódjához illeszti, vagyis olyan kényszerítő kapacitásként (a villám fizikai hatásműködését implikálva) érzékelteti, amely a racionalitás érvelő potenciáljánál (*peithēin*) és a gyönyörködtetés esztétikai ráhatásánál (*khárisz*) is extenzívebb és intenzívebb energiával rendelkezik. Illetve a tanulmány azt a khiasztikus rendszert is feltárja (a nyelv és ekléxisz, valamint a hüberbatonok és a nyelvi megrendültség korrelációja mellett), amely ugyan elsősorban a költői vizualizációhoz kapcsolja az ekléxisz fogalmát, és oppozíciós viszony alkotóelemeként prezentálja a vele szembeállított szónoki érvelési metódusok *phantaszia*hoz kötött pozícióit, de nem feledkezik meg feltárni azokat a mozzanatokot sem, amelyek a két elkülönült mezőt együttesen hatják át (a költőiséget is kontaminálja a fikcionalitás eseti mellőzésének intenciója, a valóságyszerűség, a referencialitásnak és „praxiskötöttségnek” mozzanatai, ugyanakkor a szónoki diskurzus attribútumai között is szerepelnek a megrendítés, a kényszerítő erő[szak] és a hatalmi pozícionáltság jelenségei).

Szintén nyelvelméleti irányból, „a nyelv affektív ereje és működése” felől vizsgálódó szöveg Halász Hajnalka *Élvezet és erőszak a szenvedésben / A fájdalom keletkezéstörténete Nietzschénél* című tanulmánya is, amely Nietzsche értekezésében a nyelvi tételezés processzusa alapján elhelyezhető erőszak/fájdalom egyfajta (az emlékeztetéssel, önmegalkotással, szabad akarattal, büntudattal, lelkiismerettel összekapcsolódó) keletkezéstörténetét tárja fel. Mivel, ahogyan azt a dolgozat Deleuze Nietzsche-monográfiájának állításai nyomán megjegyzi, „az affirmatív erőszak, illetve az afirmáció mint erőszak [...] csak a fájdalom és szenvedés tapasztalatában [...] adhat

hírt magáról”, ezért leginkább a fájdalom genealógiáját, annak történetét szükség-szerű az értelmezés középpontjába emelni. E történetnek, Nietzsche értelmezéseiben, legalább két, egymással korrelatív viszonyban lévő dimenziója van: egyrészt az ember [szabad akarátú, független, önrendelkező] előtörténetéhez csatolt, [„az aktív alkotómunkához” közeli] fájdalom haszna abban áll, hogy az emberen, pontosabban ember-állaton elvégzett önalkotó, önleigázásának tette [Halász Hajnalka itt utal a Leiden-machen fogalmára, vagyis a fájdalom okozására, fájdalom-tetre] legyen, melynek legfőbb eszköze a mnemotechnika, az emlékezetbe vésés, az emlékeztetés erőszakos aktivitása. Másrészt pedig annak a keletkezéstörténetnek az előtérbe állítását kellett mozgósítani, amit a tanulmány szövege a fájdalom érzésének nevez, és amely vizsgálódásnak haszna leginkább abból adódik, hogy az erőszak fogalmát felszabadítja a fájdalomkøzøs eløítéleti struktúrájának nyomása alól, és feltárja ezen érzetnek a fizioiøgiaitól a lelki-morális fenoménekig tartó alakulásrendjét.

Az elméleti irányultságú, az erőszak teoretikus aspektusait mérlegelő értekezéseket tartalmazó blokk utolsó tanulmánya. Balogh Gergő *Afformatív / A performativitás kritikája Werner Hamacher munkásságában* című írása, amely a német Hamacher nek, a dekonstrukció „talán utolsó valódi klasszikusának” filozófiai érdeklődését, orientációs mezője központi problémakomplexumát taglalja, s a nyelv performatív és afformatív aspektusainak interpretációját adja. Az értekezés logikai struktúráját négy, egymástól elkülönülő, azonban argumentációs menetükben, egymásrahatásukban, a fogalmak és a hozzájuk kapcsolódó, folyamatosan kibomló és szekvenciálisan felsorakozó etikai, jogi, politikai, irodalmi aspektusokkal összefüggő rendszert alkotó fejezetegységek létesítik. Az első két ilyen szerkezeti egység a nyelv performatív [tételező, setzen] és afformatív [tétlenítő, deaktiváló, entsetzen] dimenzióit tárja fel, kitérve előbb Hamacher Kant-értelmezésére [a lét meghatározásának, a lét transzcendentális létesítésének, a nyelvi cselekvésnek mint ígéretnek a problémájára], majd utóbb pedig, továbbvive az ígéret alakzatának értelmezését, Paul de Man és Derrida nyomán arra a következtetésre jut, hogy ellentétben a nyelvet már mindenkor előfeltételező heideggeri formulával [„a nyelv beszél” „Die Sprache spricht”), a nyelvet voltaképpen a megalapozhatatlanság viszonyrendszere, a nyelv öntételező, önmagát mondó és ígérő, valamint ennek felfüggesztő aspektusa, egyszóval az afformatív szférája alkotja. A nyelv ily módon értett dimenzióihoz kapcsolódóan, azokat további perspektívákból explikálva és magának az afformatív fogalmának rekonstrukciója után [a dolgozat rövid, problémafelvető prológosához igazodva] az életmű komplex összefüggésrendszerében helyezi el a performativitás kritikájaként értett afformativitás jogi [az igazságossághoz, a nyelvi igazsághoz köthető], etikai és irodalmi aspektusait. Az utolsó két szakasz így [A nyelv sztrájkja és A valódi kivételes állapot] érveléseiben Walter Benjamin Az erőszak kritikájáról című tanulmányáról írott értekezésének interpretációjától kezdve Judith Butler „a mítikus erőszak tiszta erőszak általi eltörlését, a jogrendet elsöprő proletár általános sztrájk benjamin érvényre jutását egy alternatív Niobé mítosz” felől tárgyaló szövegén keresztül Derrida és Carl Schmitt jogfilozófiai írásaiig bezárólag olyan, Hamacher munkásságában kardinálisnak nevezhető értelmezéseket, csomópontokat fűz össze, amelyek az afformativitás terminusának, a nyelvnek és igazságosságnak, a jogrend erőszakos alapzata kritikájának, sőt még az irodalom [és a filológia] kitüntetett terepének korrelációit, szisztematikusságát mutatják fel.

A tanulmánykötet következő, második blokkjában az első egységgel ellentétben nem az erőszak teoretikus irányvonalai hangsúlyosak az értelmezői keretrendszer számára, hanem az értekezések költői és elbeszélői textusokon hajtanak végre különféle „értelmezői műveleteket”, vagyis: leginkább az erőszak és a nyelvi működés, az erőszak poétikájának, retorikájának s az erőszak relációinak, kapcsolódásainak feltárása adja az interpretációs eljárások motivációját. Ezen, a nyelv erőszakosságát, a nyelvi erőszakot központba állító egység értekezései között olvasható Konkoly Dániel *Minden mozgásban van / Az erőszak metapoétikus vonatkozásai* Ovidius *Metamorphoses* című művében szövege, Vaderna Gábor *A hatalom akarása és a nyelv ereje / Berzsenyi Dániel háborús költészete* című értekezése, Bartal Mária „*Húsból sajtolt hangok*” / *Az erőszak jelentésteremtő közege* Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetében című dolgozata, továbbá Mészáros Márton *Költői erőszak KAF költészetében / Palimpszesztikus paronomázia, félszemrím, szolecizmus* című tanulmánya és végül Lénárt Tamás *Az erőszak ára / Ökonómia és trauma / Mikszáth, Polcz Alaine, Petri* című írása. Az erőszak és relációi közül talán az egyik leghangsúlyosabban jelenlévő interpretációs aspektus az erőszak és a test diskurzusát, egymásrahatását, reprezentációit, működésmódjait teszi láthatóvá. Konkoly szövege például a transzgresszív processzusokkal és a megképződő határok elbizonytalanításával összefüggésben több példát is ad az erőszak és a test viszonyára, nem mellesleg kiemelve azok metapoétikus olvasatait is: Philoméla nyelvkivágásának aktusa a variatív nyelvhasználat deaktivációjaként olvasható (mivel a latinban is a nyelv mint hangképző szerv és a diszkurzív értelemben vett nyelv lexémája korrelál egymással), Medusa fejének levágása egyenesen a költészet megalapozásának mitikus kezdetével esik egybe, vagy éppen az esztétikai tapasztalat viszonyai közé is a testi tapasztalat íródik, azáltal, hogy a raptus latin nyelvű ige polyszemiája uralja a Proserpina-történetét. A testen végzett erőszak, a testi erőszak aspektusainak feltárása uralja Bartal szövegét is: az erőszak fenomenológiai analizisét elvégző Reemstma által tételezett három abúzusformát elkülönítve (lokatív, raptív és autotelikus) Borbély líraserkeztetei közül mutat fel e perspektívákhoz kapcsolható textusokat. A lokatív erőszak mint a testet definiálhatatlan, egyénítő karakterjellemezőitől megfosztott tömegként kezelő processzus *A bizalomhoz* című óda rendszerében válik jelentőssé, a raptív erőszak, mely a testet mintegy zsákmányként, szexuális tárgy konstrukciója felől értelmezi, hangsúlyos módon *A Testhez* című záróversben mutatkozik meg, s végül az autotelikus erőszak, amely az agresszió motivációját pusztán az örömszerzés eszközeként pozicionálja, a kötetben megjelenő áldozatnarratívák, strukturális és kollektív erőszak rendszerében egyfajta hálózati csomópontként funkcionál. Lénárt tanulmánya is hozzászól a testi erőszak témaköréhez: Polcz Alaine *Asszony a fronton* című, a „magyar traumairódomalom alapítószövegeként” aposztrofált, és a trauma verbalizálása, lehetőségfeltételeinek és nyelvi limitációinak központi szerepet tulajdonító kötetében megjelenő, a prostitúció és az ellenszolgáltatásként értett adomány relációit színre vivő jelenet értelmezését végzi el a tanulmány (a prostitúció ökonómiája és az ezzel járó szegény, társadalmi megbélyegzettség azáltal bomlik fel, hogy a testen látható trauma önmagába záródik, pusztá erőszakként marad értelmezhető, azáltal, hogy az ellenszolgáltatás *aktusa* – egy fél disznó átadása – elhalasztódik). E blokk tanulmányai továbbá az erőszak és nyelv aspektusait is kitétetett figyelemben részesítik, sőt: a hatalom és a nyelv témakörét is

érintve a nyelvi erőszak processzusairól és a hatalom összefüggéseiről is számot adnak. Mészáros Márton tanulmánya a szerző korábbi, KAF költészetét elemző értekezéseit egészíti ki a nyelvi erőszak poétikai/retorikai eljárásrendjeinek interpretációival. Kiváltképp fontos komponensei az erőszak poétikájának és retorikájának KAF-nál a különféle rímhelyzetek kialakítása [a félszemrímek, félfülrímek *A Cape Canaveral Blues* című szövegében a fordítás erőszakosságát is felmutatják], a parafrázisokkal összefüggésbe hozható – Mészáros remek fogalomkonstrukciójával – palimpszesztikus paronomázia eljárásai [mely például a *Kövek a magasban* Ady és Illyés szövege közt oszcilláló lírai szerkezetében kardinális, vagy a *Psalmus Transsylvanicus* textusában] vagy a különféle fogalomkonstrukciók, detrakció metaplazmusok, egyéni nyelvjátékok versszerező elvvé avatása [például a *Negyvenkedés* című vers Parti Nagy poétikáját megidézve József Attila *Reménytelenül* című szövegét parafrázeálja oly módon, hogy az erőszak különféle, fentebb már említett módozatait mutatja fel]. Sőt, összefüggésben Konkoly írásával, itt is hangsúlyos szerepet kap a határátlépés horizontja, sőt: az olvasás értelemképző aktivitása is erőszakos folyamatként értelmeződik a KAF-szövegek befogadásában. Vaderna tanulmánya [Bartal dolgozatához is kapcsolódva] az erőszak és hatalom problémakomplexumát tárja fel Berzsenyi Dániel két 1797-es, *A' Felkölt Nemességhez a' Szombathelyi táborban és a Herczeg Eszterházy Miklósnak midőn a' Szombathelyi táborban commandérozá a' Nemességet* című ódáiban, kiegészítve az interpretáció fókuszált technikáit az erőszak modernitásbeli szociálpszichológiai, filozófiai és társadalomelméleti aspektusainak („az erőszak megszelídítésének”) vizsgálatával. Az erőszak jelenbeli korlátozhatatlanságának és nyelvi megformáltságának lehetőségei Berzsenyi költészetében – Vaderna szerint – úgy jelennek meg, hogy azok nem választhatók el a jogos erőszak potenciálját érvényre juttató retorikai aktivitástól, sőt az erőszak és hatalom Berzsenyinek a francia háborúkat tematizáló ódáiban olyan szoros viszonyt konstituálnak, amelyek az erőszak legitimitásának, kötelességetikájának nyelvi dimenzióit is elválaszthatatlannak tételezik egymástól.

A tanulmánykötet utolsó, harmadik blokkjának értekezései [az előző két fejezet tanulmányainak fókuszától eltérve] kifejezetten 20. századi és kortárs epikai szövegek értelmezéseit mozgósítják, kiemelt figyelmet irányítva az erőszaknak és a technikának, az erőszaknak és a komikusnak, a fordításnak mint az erőszak egyfajta megjelenési módjának, a létezés erőszakhoz kapcsoltságának, valamint a testi erőszaknak és az abúzusformáknak kiterjedt viszonyrendszerére. Ugyanakkor azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy e fejezetegység értelmezései (vagyis annak legtöbb írása) az erőszakot nem valamiféle nyelvelméleti, nyelvi [az erőszak nyelveként] vagy az irodalom médiumában implicit módon működő problémakomplexumként értik, hanem legtöbb esetben az erőszak mint reprezentált elem feltárásának motivikus komponensként való azonosíthatóságának tartományában mozognak. Vagyis ahelyett [vagy amellett], hogy az irodalmi alkotásokban munkálkodó erőszakot egyfajta szövegszerező elvként, aktivitásként gondolnák el az értelmezések, leginkább az erőszak témaként való megjelenését azonosítják a szövegek motivikus hálózatában. Ezen egység értekezéseinek halmazát elsőként Bengi László *Technika és erőszak a századforduló novellisztikájában* című, Leo Marx írása nyomán a technológia fogalmának, az egyes gépek partikuláris technikáitól a modern társadalmat konstituáló komplex rendszer felé tett elmozdulását [is] felmutató tanulmánya nyitja, mely az erőszak szerepét [a

tudományos-technikai alakulással, a gépesítéssel, a technika és ember viszonyának megváltozásával korrelációban] egy-egy Petelei István, Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes által írt novella példáján mutatja be. Bengi írásának állításai nyomán Petelei *A tegnap, a ma ellen...* tárcanovellájában az erőszak mibenlétének viszonyrendszerét már nem a jövő kitüntetett technikai újításaként, hanem egyfajta fenyegetettség aktivizálójaként előálló vasút képzetköréhez kapcsolja. Kosztolányi *A vonat megáll* című szövegében az erőszak az „óraműszerűen működő közlekedési rendszer” destruktívójával azonos, Karinthy *Új Illiász* című novellájában pedig a gépi működés erőszakos formái az ember, állat, istenség rögzített pozícióit is képesek újradefiniálni. E blokk következő, Gintli Tibor által jegyzett, *Az erőszak megjelenítésének narratív eljárásai* Krúdy Gyula Asszonyosságok díja című regényében tanulmányban (ellentétben az erőszak fatális, destruktív hangoltságával szemben) az erőszak és a komikum korrelatív pozícionáltságát teszi meg vizsgálatának tárgyául. Krúdy regényében – állításai szerint – az erőszak (narratív) megjelenítése nem a naturalizmus, és nem a lélektani elbeszélés kódjait követi, hanem a relativista szemléletmód érvényesítésének következtében „ironikus kajánsággal leplezi le az emberi lélek bevallatlan titkait, rejtett vágyait”. A Kúspér Judit által írt *Erőszak és hallgatás* Tersánszky Józsi Jenő Vizontlátásra, drága... című művében, valamint Szentesi Zsolt *A lét kiüresedettségének kétféle feldolgozása / Peter Handke: A kapus félelme tizenegyesnél; Esterházy Péter: Egy ötlet kidolgozásának másik – immáron 3. – lehetősége* című értekezésben egyaránt a test és az erőszak korrelációját, hatalmi viszonyrendszere lesz látható, kiegészítve egyrészt Kúspér tanulmányának esetében egyfajta (a kötet előszava szerint: egyedülálló módon) háborús kontextusra és a nyelv és trauma összefüggéseire rákérdező aspektusokkal, másrészt pedig Szentesi dolgozatának esetében egyfajta komparatív távlatlással és az egzisztencia lehetőségeihez kötött erőszakos hangoltság felmutatásával. Az utolsó előtti, Pataki Viktor *A tulajdonnév fordítása mint erőszak / Az erőszak példái* Oravecz Imre Kaliforniai fűj című regényében című tanulmány (távolabb lépve az előbbi szövegeknek az erőszakot motivikus izotópiák rendszereként elgondoló vizsgálódásaitól) az Árvai család a „függetlenedés és önállósulás lehetetlenségét megjelenítő zártság tartományából” (Magyarországról) a „nyitottság és a gazdasági függetlenedésben megalapozott szabad terébe” (Egyesült Államok) való áthelyeződésének konzekvenciáiként megtapasztalt nyelvi és fizikai abúzus mellett az erőszak és a transláció processzusainak összefüggő viszonyrendszerét is láthatóvá teszi. Nem véletlen, hogy az Egyesült Államok integratív szükségességének rendszerével (a „betagozódás” identifikációs folyamataival, az „olvasztótégely” logika csúcspontjával) együtt jelenik meg a tulajdonnév fordításaként értett nyelvi erőszak aktivitása is: a forrás- és cél nyelv korrelációjának esetlegessége és a szülők – Pataki által kiemelt – nyelvi kompetenciáinak deficitese státusza olyan névfordítást hív életre (Imre → James), amely azon túl, hogy a jelölés arbitraritását beleírja a transláció aktusába, a jelölő és jelölt illetően szétválásával és egyezőségük elvi lehetetlenségének kiemelésével az erőszak, az idegenség és permanens szeparációban lét koordinátarendszerét nyitja rá a névcserre intencionált identifikációs, „végleges betagozódást” előhívó potenciáljára. E kötet 20. századi prózák erőszak-jelenségeit értelmező blokkjának utolsó tanulmánya (Ureczky Eszter: *A téboly nemei: intézményes erőszak és pszichiatríai betegség genderaspektusai* Adam Fould Eleven útvesztő című neoviktóriánus

regényében) Slavoj Žižek *Violence. Six Sideways Reflections* című munkájában kidolgozott erőszakfogalma alapján tárgyalja a fentebb említett szerzőnek a brit posztmodern irodalom historiográfiai metafikció dimenziójához közeli regényében megjelenő testi erőszak és abúzus aspektusait. Az értekezés szövegelemzése azon túl, hogy a szubjektív, szimbolikus (az erőszak mint diskurzív ágencia) és rendszerszintű erőszak (Žižek terminológiája) fogalmi reprezentációira is narratív példákat állítanak, az irodalom intézményességéhez és a kánoni létmódhoz, annak szelekciós mechanizmusaihoz kapcsolt erőszakos aspektusokat is feltűntetik: az irodalomkritikusok így e regény fikciós terében olyan erő és hatalom birtokosaiként értelmeződnek, akik maguk által vindikált szimbolikus erőszak gyakorlásával, aktivizálásával a művészi lét idealitásáról is döntő ágensekként mutatkoznak.

Végezetül érdemes zárásként a kötet már bevezetőben felvillantott erényeiről számot adni: a szóba hozott tanulmányok jelentősége és újszerűsége végtére is abban áll, hogy az erőszak összetett problémakomplexumát számos (filozófiai, etikai, irodalomtudományi, kultúratudományi és populáris kultúrához kapcsolódó) perspektívából képesek explikálni, kiváló alapot teremtve a további kutatások elindításához és elméleti, irodalomtörténeti összefüggések explikálásához. Mindemellett és ezzel összefüggően tehát (és ez talán a legnyilvánvalóbb értéke a kötetnek, kisebb, fentebb már indexált gyengeségeken és a névmutató hiányán túl) a tematikus fókusz (hasonlóan például a *Milyen állat?* kötethez vagy a sport és halál jelenségeit taglaló egri konferenciákhoz) olyan széles spektrumú értelemzői keretrendszert volt képes létrehozni, amelyet egyrésztől szinte e terminus kultúr- és filozófiatörténeti kardinalitása okán a mindenkori értelemzőtől meg is követel, másrésztől pedig fel is hív arra a feladatra, hogy az erőszakra (még ha az erőszak potenciáját mozgósítva is, de) tudományos diszkurzív kötöttségek mezőjében szólni lehessen. [*Líceum*]

• • • • •

VINCZE RICHÁRD

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.